

تلبیس ابلیس

پرویز اذکائی

تلبیس ابلیس

ابوالفرج ابن جوزی

ترجمه علیرضا ذکاوتی فراگزولو

مرکز نشر دانشگاهی، تهران

ابوالفرج ابن جوزی. ترجمه علیرضا ذکاوتی فراگزولو. (تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۸). ۳۲۱ص، وزیری.

این کتاب، در واقع اثری است در روانشناسی اخلاق یا کردارشناسی اعتقادات که موادی از جامعه‌شناسی معرفت را - البته در صورت قدیمی و معنای تاریخی آن - فرا می‌نماید. پس هم اینجا باید یاد کرد که توقع بی‌طرفی عالمانه و محققانه امروزی از مؤلف آن نباید داشت؛ خصوصاً آنکه ابن جوزی واعظ، یک سنی متعصب، از نوع حنبلی متصلب بوده است. وی به سال ۵۱۱ قمری در بغداد زاده شد و در سال ۵۹۷ درگذشت. شمار بسیاری کتاب و رساله در رشته‌های گوناگون به خامة او یاد کرده‌اند، که تاکنون پانزده عنوان - از اهم و اشهر آنها - به طبع رسیده است.

در ایران، تنها دو اثر از وی: المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم و صفة الصفوة (در احوال زهاد و متصوفه) شناخته شده و اینجا و آنجا، به آن دو ارجاع شده است. اگر چه از نظر تاریخنگاری همین دو اثر، خصوصاً المنتظم، اهمیت درجه اول دارد؛ اما بعضی کتاب حاضر - تلبیس ابلیس - را مهمترین و معروفترین اثر او می‌دانند. (ص ۳). به هر حال، همین کتاب، نخستین اثری است که از ابن جوزی به فارسی ترجمه و طبع شده است.

می‌توان گفت که ابن جوزی از نظر عقاید و روش و منش و گفتار، نماینده وضع متوسط محیط و زمان خویش است، و از مذهب مختار و گیرایش حاکم دفاع می‌کند؛ و این به ویژه در

کتاب حاضر مشهود است. در این کتاب، او همه کسانی را که همانند او نمی‌اندیشیده‌اند به یک چوب رانده و فریبخوردگان شیطان خوانده است. و در رد قول مخالفان و دیگر اندیشان از همه شیوه‌های بحث و جدل سود جسته است. به طوری که با وجود شتم حدیث‌شناسی که دارد و احادیث بر ساخته متصوفه را حلاجی و نقد می‌نماید؛ به نوبه خود از آوردن احادیث مجعول در تأیید خودش باکی نداشته و دریغ نورزیده و با ساده‌نمایی - که از عالمی چون او بعید می‌نماید - به اندک بهانه - شناخته یا ناشناخته - به هر «اهل بدعتی» تاخته و در این طریق برای آنکه به زعم خویش شمار هفتاد و دو فرقه جهتمی را درست کند، تقسیمات مصنوعی از مذاهب و فرق ساخته است. با این حال نظر به آنکه در بعضی دیگر از تألیفات آن عصر و نیز کتب تاریخ و ادب (از جمله آثار دیگر خود ابن جوزی) مؤیدات و شواهدی برای بسیاری از مطالب تلبیس ابلیس هست، و نیز در این کتاب فقرات مفصلی از چند اثر مهم کهن (مانند کتاب الآراء والدیانات نویختی، کتاب سنن التصوف سلمی، و جز اینها) که ظاهراً اکنون در دست نباشد، نقل شده است؛ می‌توان بدان همچون یک سند مهم تاریخ فکری و اجتماعی دنیای اسلام در قرن ششم نگریست.

پیدا است که این نگرش باید توأم با نقادی باشد. در عین حال، طی روایات آن، تسویلات نفسانی و فریبهای شیطانی به خوبی افشاء شده، و در مجموع تصاویر زنده‌ای از بازیهای نفس و هوا و هواجس بشری نموده گردیده؛ به طوری که هر کس با

تأمل در آن می‌تواند بسنجد تا چه اندازه دستخوش فریبهاست. اما ترجمه فارسی کتاب، نمونه برجسته‌ای از «هنر ترجمه» است. نظر به آن که نثر متین و دلنشین آن کمال صحت و سلاست، و جمال و بلاغت و فصاحت را یکجا جمع دارد؛ به حق و بدون شائبه مداهنه یا مبالغتی نتوان اسم ترجمه بر آن نهاد؛ که پنداری تلبیس ابلیس ابن جوزی خود بدین پارسی انشاء شده است. از مترجم کتاب، علیرضا ذکاوتی، پیشتر آثاری از متون کلاسیک عربی، مانند گزینة مقامات بدیع الزمان، فقراتی از ابوحیان توحیدی، بخشهایی از کتابهای جاحظ (در کتابی به همین عنوان)، مجموعه‌ای از اشعار جاهلی (در کتاب «عصر جاهلی» شوقی ضیف)، و جز اینها، خصوصاً کتاب «تشیع و تصوف» دکتر شبیبی، و کتاب گرانقدر و بسیار معروف «تمدن اسلامی» آدام متر، به فارسی ترجمه و طبع شده و اثری ممتاز به شمار آمده است.

در ترجمه تلبیس ابلیس، اسناد احادیث - که برای خواننده فارسی زبان سودی دربر ندارد - به کلی حذف گردیده است. همچنین در مواردی که مؤلف دو سه حدیث به یک مضمون و با تفاوت اندکی در لفظ یا سلسله سند آورده، به نقل یکی - که جامعتر است - اکتفا شده، و همه جا تحقیقات انتقادی خیرالدین علی (ویراستار متن عربی کتاب) درباره احادیث، مورد نظر و توجه مترجم بوده است. (ص ۴) مترجم گاه نکته‌ای را که در متن کتاب خارج از سیاق مطلب بوده، در حاشیه نقل کرده (ص ۲۰۰، ۲۴۱ و...) و گاه مطالبی را به دلایلی معین که بدانها اشاره نموده (مثلاً بی‌مناسبت بودن آنها) حذف به اختصار کرده است. (ص ۱۷۰، ۱۸۶، ۲۵۸).

توضیحات و ارجاعات سودمند مترجم در حاشیه، یا نکته‌گیریهایی او بر مؤلف یا مصحح کتاب، حاکی از دقت و آگاهی او (صفحات ۱۹، ۲۰، ۲۳، ۲۵، ۳۵، ۳۹، ۴۰، ۴۶، ۴۹، ۵۱، ۵۸، ۶۴، ۷۰، ۷۴، ۸۹، ۹۰، ۱۰۴، ۱۵۵، ۱۶۱، ۱۶۸، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۴، ۲۳۷، ۲۶۷، ۲۷۸) است. خصوصاً هواداری وی از فرهنگ ایرانی و ایرانیان در قبال تعصبات خشکمفزانة مؤلف (ص ۶۲، ۷۸، ۸۱، ۸۲، ۸۷، ۱۱۱، ۱۱۲)، و دفاع از حریم تشیع (ص ۷۱، ۸۰، ۸۶، ۲۲۰، ۲۷۱، ۲۸۷)، بسیار جالب توجه است.

کتاب مشتمل بر سیزده باب است، که خصوصاً باب دوم

(ص ۱۰-۲۰) در نکوهش بدعت و بدعت سازان) و باب پنجم (ص ۳۰-۹۱) در بیان تلبیس ابلیس در عقاید و کیشها، خود یک رساله مفصل و جامع در ملل و نحل، و شامل فهرست مشروح تمام ادیان غیر اسلامی و مذاهب و فرقه اسلامی می‌باشد؛ و کمابیش متضمن اطلاعات و اخباری است مبتنی بر متونی که نسخ آنها بعضاً نمانده است. همچنین باب دهم کتاب (ص ۱۳۴-۲۶۵) تلبیس ابلیس بر صوفیان، مفیدترین بخش کتاب می‌باشد، زیرا که این جوزی خود بزرگترین نقاد متصوف در طول تاریخ اسلام است، و متأخران، اعم از شیعه یا سنی - مانند ابن تیمیه - از او برگرفته و بهره برده‌اند.

باری، طبع کتاب نیز با فهرستهای کارآمد، به روی هم به گونه مطلوب و دلچسب صورت گرفته است. توفیق بیش از پیش مترجم و ناشر را در عرضه چنین آثار برجسته‌ای مسئلت داریم. اینک نمونه وار، فقره‌ای در «غنا»ی صوفیان را در خاتمه به نقل می‌آوریم:

«اگر کسی گوید که من از استماع غنا نظر دنیوی ندارم و اشارات الاهی دریافت می‌دارم، گوئیم او از دوراه به خطا رفته، یکی این که تا او از سرود و غزل اشارات الاهی برداشت کند، طبیعتش پیشدستی کرده و مراد خود دریابد، مثل این که کسی بخواهد از ملاحظه زن خوشگل در صنعت الاهی تأمل نماید، شهوت، ذهنش را از آن معنی باز می‌دارد و منحرف می‌سازد. دوم این که در این شعر و غزلها که می‌خوانند کم اشاره‌ای هست که به خالق منطبق شود، و خدا اجل از آن است که کلمه عشق و شیفتگی درباره او توان بکار برد. نصیب بشر از معرفت الاهی احساس هیبت و تعظیم است و بس». (ص ۱۷۴).

